

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

مرکز تربیت مدرس دانشگاه قم

رساله دکتری رشته فلسفه تطبیقی

عنوان

**شناخت صفات خداوند از دیدگاه ابن سینا
و توماس آکوئینی**

استاد راهنما

جناب آقای دکتر محمد ذبیحی

استاد مشاور

جناب آقای دکتر محسن جوادی

جناب آقای محمدحسین حشمت پور

نگارنده

اعظم ایرجی نیا

سال ۱۳۸۹

تقدیم

این رساله بضاعتی است ناچیز تقدیم به ساحت مقدس امام زمان
عجل‌الله تعالی فرجه الشریف، مجرای نزول برکات الهی بر عالمیان،
که هیچ‌گاه از احوال شیعیان خویش غافل نیست و منجی بشریت از
غرق شدن در دریای جهالت و ظلم است.

تقدیر و تشکر

خداوند منان را سپاس که توفیق انجام این رساله را عنایت فرمود، سپس از زحمات بی دریغ همه کسانی که در انجام این رساله مرا یاری کردند جناب آقای دکتر ذبیحی، استاد راهنما، و جناب آقای دکتر جوادی، و جناب آقای حشمت پور، استاتید مشاور، که با صبر و حوصله بسیار از هیچ کوششی فروگذار نکردند و پدر بزرگوارم که آمرزش و رحمت ایزدی شامل حال ایشان باد، و مادر مهربانم صمیمانه تشکر می‌نمایم و از خداوند متعال توفیقات روز افزون برای همه این بزرگواران خواستارم.

چکیده

این رساله با موضوع شناخت صفات خداوند از دیدگاه ابن سینا و توماس آکوئینی مباحث عمومی صفات از دیدگاه این دو اندیشمند، وجوه اشتراک و امتیاز دیدگاه آنان را دنبال می‌نماید تا از این طریق تبیینی از صفات خداوند ارائه دهد به نحوی که از خطای معطله (دیدگاه الهیات سلبی مطلق) و تشبیه (انسانوارانگاری) خداوند اجتناب گردد. ابتدا با بهره‌جستن از آثار ابن سینا و توماس آکوئیناس نخست دیدگاه‌های دو اندیشمند در دو بخش رویکرد وجودشناختی و معناشناختی بررسی و تنظیم شده است. در بررسی صفات با رویکرد وجودشناختی از دیدگاه ابن سینا و توماس آکوئیناس مباحث احکام وجود مانند اصالت، تشکیک، اشتراک معنوی وجود و ویژگی خاص خداوند با عنوان بساطت خداوند و نیز احکام صفات، نظیر تقسیم آنها، عینیت صفات با ذات و با یکدیگر، مترادف یا عدم مترادف صفات مطرح شده است. آراء دو متفکر در رویکرد وجودشناختی، فارغ از برخی اختلاف نظرها از نظر محتوا و نوع استدلال به یکدیگر شباهت بسیاری دارند و اختلاف عمده آنها در نحوه ورود به مبحث تبیین صفات خداوند است. که ابن سینا با طرح برهان صدیقین، مدعی اثبات ذات و تعریف صفات خداوند می‌باشد و آکوئیناس با آموزه آنالوژی به تبیین صفات خداوند می‌پردازد؛ از همین رو تعریف صفات در ابن سینا متمایز از برهان اثبات ذات نمی‌نماید لیکن از آنجا که آکوئیناس تبیین صفات را مبتنی بر آنالوژی می‌داند و این نحوه نگرش به صفات، رویکردی معناشناختی است، از برهان اثبات ذات منفک می‌گردد و تنها بستری را برای طرح آنالوژی فراهم می‌سازد. به همین دلیل اصل ادعای تبیین صفات از دیدگاه ابن سینا در بررسی صفات با رویکرد معناشناختی بیان می‌شود که به نظر می‌رسد مترادف صفات از دیدگاه ابن سینا و اعتقاد به عدم مترادف از دیدگاه آکوئیناس ناشی از همین تفاوت اخیر در آراء آنهاست.

دیدگاه ابن سینا در بخش رویکرد معناشناختی به صفات با تقسیم الفاظ به اشتراک معنوی، اشتراک لفظی، الفاظ مشکک و متواطی و تعیین انواع حمل صفات بر خداوند و تبیین مترادف و تعریف صفات بر اساس برهان ان (ملازمات عامه) پیگیری شده است. در فصل رویکرد معناشناختی به صفات از دیدگاه آکوئیناس، آنالوژی تبیین می‌گردد و در نهایی‌ترین بخش رساله اشتراک و اختلاف دیدگاه ابن سینا و آکوئیناس بیان، و روشن می‌شود که بر اساس دیدگاه ابن سینا، معنای انتزاع شده از مصداق بسیط خداوند در حکایت‌گری از صفات آن ذات بی‌نهایت، قرین توفیق است؛ لیکن آموزه آنالوژی آکوئیناس صرفاً صفات را از لحاظ معناشناختی، بررسی می‌کند و از این رو میان معنای صفات و مصداق آن شکافی پدید می‌آید به نحوی که معنای صفات، حاکی از صفات خارجی نیست. کلیدواژه‌ها: رویکرد وجودشناختی و معناشناختی، برهان صدیقین، واجب‌الوجود، مفهوم، مصداق، مترادف، آنالوژی

فهرست مطالب

چکیده.....	۵
مقدمه.....	۱
تبیین موضوع تحقیق.....	۱
اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۱
سؤالات تحقیق.....	۲
فرضیه‌های تحقیق.....	۳
روش تحقیق.....	۳
پیشینه تحقیق.....	۳
بخش اول: کلیات.....	۵
فصل اول: آشنایی با ابن سینا.....	۶
۱-۱- زندگینامه ابن سینا.....	۶
۲-۱- آثار ابن سینا.....	۸
۳-۱- منابع اندیشه ابن سینا.....	۹
۴-۱- ابتکارات ابن سینا.....	۱۰
۵-۱- تأثیر ابن سینا بر اندیشمندان.....	۱۴
۶-۱- تأثیر ابن سینا بر اروپای قرون وسطی.....	۱۷
۷-۱- رویکرد عقلانی ابن سینا به الهیات.....	۱۹
۸-۱- آراء اندیشمندان مسلمان پیرامون صفات حق تعالی.....	۲۵
فصل دوم: آشنایی با آکویناس.....	۲۸
۱-۲- زندگینامه آکویناس.....	۲۸
۲-۲- آثار آکویناس.....	۳۱
۳-۲- منابع اندیشه آکویناس.....	۳۶
۴-۲- ابتکارات آکویناس.....	۳۸
۵-۲- تأثیر آکویناس بر اندیشمندان.....	۳۹

۴۲	۲-۶- آکویناس، عقل و ایمان.....
۵۰	۲-۷- انواع نظریه‌های معنا.....
۵۰	۲-۷-۱- نظریه مصداقی.....
۵۱	۲-۷-۲- نظریه تصویری.....
۵۲	۲-۷-۳- نظریه معنا به عنوان تابعی از گرایش‌های رفتاری.....
۵۲	۲-۷-۴- تحقیق‌پذیری.....
۵۳	۲-۷-۵- نظریه تصویری معنا.....
۵۳	۲-۷-۶- نظریه کاربردی معنا.....
۵۴	۲-۷-۷- آنالوژی.....
۵۵	بخش دوم: شناخت صفات خداوند از دیدگاه ابن‌سینا.....
۵۶	فصل اول: الهیات از منظر ابن‌سینا.....
۵۶	۱- الهیات از منظر ابن‌سینا.....
۵۶	۱-۱- ابن‌سینا و امکان بحث عقلانی در الهیات.....
۵۷	۱-۱-۱- شناخت خداوند.....
۶۲	۱-۱-۲- نفی تشبیه و تنزیه.....
۶۴	۱-۱-۳- عدم توقیفیت صفات الهی.....
۶۴	۱-۲- بررسی صفات با دو رویکرد وجودشناختی و معناشناختی.....
۶۶	فصل دوم: بررسی صفات با رویکرد وجودشناختی.....
۶۶	۲- بررسی صفات با رویکرد وجودشناختی.....
۶۶	۲-۱- برهان صدیقین.....
۷۰	۲-۱-۱- بررسی اشکالات برهان صدیقین.....
۷۵	۲-۱-۲- مبانی فلسفی برهان صدیقین.....
۷۵	۲-۱-۲-۱- بساطت خداوند.....
۷۷	۲-۱-۲-۲- اشتراک معنوی وجود.....
۷۸	۲-۱-۲-۳- اصالت وجود.....

- ۲-۱-۲-۴- تشکیک وجود..... ۸۶
- ۲-۲- تقسیم صفات..... ۹۰
- ۲-۲-۱- تقسیم اول صفات..... ۹۰
- ۲-۲-۲- تقسیم دوم صفات..... ۹۱
- ۲-۲-۳- تعریف صفات حقیقی، اضافی و سلبی..... ۹۱
- ۲-۳-۱- صفت حقیقیه محضه..... ۹۲
- ۲-۳-۲- صفت حقیقیه ذات اضافه..... ۹۴
- ۲-۳-۳- صفت اضافیه محضه..... ۹۶
- ۲-۳-۴- صفت سلبیه..... ۹۷
- ۲-۴- نتیجه تقسیمات صفات از دیدگاه ابن سینا..... ۹۷
- ۳- اتحاد مصداقی و مفهومی ذات و صفات..... ۱۰۰
- ۳-۱- عینیت صفات با ذات..... ۱۰۱
- ۳-۲- مترادف صفات..... ۱۰۳
- ۳-۲-۱- نقد ملاصدرا..... ۱۰۶
- ۳-۲-۲- بررسی و نقد نظر ملاصدرا..... ۱۰۶
- ۳-۲-۳- چگونگی دست‌یابی ذهن به مفاهیم..... ۱۰۶
- ۳-۲-۲-۲- انواع تحلیل‌ها از درک صفات..... ۱۰۷
- ۳-۲-۳-۲- داوری بر نقد ملاصدرا..... ۱۰۹
- ۳-۲-۴- تعریف صفات..... ۱۱۸
- فصل سوم: بررسی صفات با رویکرد معناشناختی..... ۱۲۶
- ۳- بررسی صفات با رویکرد معناشناختی..... ۱۲۶
- ۳-۱- معلوم تصویری..... ۱۲۷
- ۳-۱-۱- تقسیم الفاظ به دلالت‌های سه‌گانه مطابقه، تضمن، التزام..... ۱۲۷
- ۳-۱-۲- تقسیم الفاظ به متواطی، مشکک و مشترک..... ۱۳۰
- ۳-۱-۳- نتیجه بحث از معلوم تصویری..... ۱۳۳

- ۳-۲- معلوم تصدیقی ۱۳۴
- ۳-۲-۱- معلوم تصدیقی از جهت استدلال ۱۳۵
- ۳-۲-۲- معلوم تصدیقی از جهت تعریف ۱۴۰
- ۳-۲-۱- ذاتی یا عرضی بودن محمول گزاره‌های الهیاتی ۱۴۰
- ۳-۲-۲- نوع حمل گزاره‌های الهیاتی ۱۴۱
- ۳-۲-۳- جهت گزاره‌های الهیاتی ۱۴۶
- بخش سوم: شناخت صفات خداوند از دیدگاه توماس آکوئینی ۱۴۹
- فصل اول: الهیات از منظر آکویناس ۱۵۰
- ۱- الهیات از منظر آکویناس ۱۵۰
- ۱-۱- آکویناس و معرفت ۱۵۰
- ۱-۲- شناخت خداوند ۱۵۴
- ۱-۳- عدم توقیفیت اسماء خداوند ۱۶۴
- ۱-۴- الهیات سلبی آکویناس ۱۶۴
- ۱-۴-۱- تحلیل نویسندگان از دیدگاه سلبی آکویناس ۱۶۶
- ۱-۵- الهیات ایجابی: بررسی صفات با رویکرد وجودشناختی و معناشناختی ۱۶۸
- فصل دوم: بررسی صفات با رویکرد وجودشناختی ۱۷۲
- ۲- بررسی صفات با رویکرد وجودشناختی ۱۷۲
- ۱-۲- مبانی وجودشناختی ۱۷۲
- ۱-۱-۲- بساطت خداوند ۱۷۳
- ۲-۱-۲- اصالت وجود ۱۷۵
- ۳-۱-۲- تشکیک وجود ۱۷۸
- ۲-۲- تقسیم صفات ۱۷۹
- ۱-۲-۲- صفات اضافی ۱۸۰
- ۲-۲-۲- صفات سلبی ۱۸۴
- ۳-۲-۲- نتیجه تقسیم صفات از دیدگاه آکویناس ۱۸۴

۱۸۶	۳-۲- اتحاد مصداقی صفات با ذات و با یکدیگر.....
۱۸۶	۳-۲-۱- اتحاد مصداقی صفات خداوند با ذات او.....
۱۸۹	۳-۲-۲- اتحاد مصداقی صفات با یکدیگر.....
۱۹۱	۴-۲- ارتباط وجود شناختی با معناشناختی.....
۱۹۴	فصل سوم: بررسی صفات با رویکرد معناشناختی.....
۱۹۴	۳- بررسی صفات با رویکرد معناشناختی.....
۱۹۴	۳-۱- انواع نظریه‌های معناداری صفات خداوند.....
۱۹۵	۳-۱-۱- اشتراک معنوی.....
۱۹۹	۳-۱-۲- اشتراک لفظی.....
۲۰۴	۳-۱-۳- اشتراک معنوی از دیدگاه آکویناس.....
۲۰۷	۳-۱-۴- اشتراک لفظی از دیدگاه آکویناس.....
۲۱۱	۳-۲- آنالوژی.....
۲۱۱	۳-۲-۱- تاریخچه آنالوژی.....
۲۱۲	۳-۲-۲- اهمیت زبان تمثیلی.....
۲۱۵	۳-۲-۳- تبیین آنالوژی.....
۲۱۸	۳-۲-۳-۱- انواع آنالوژی.....
۲۲۱	۳-۲-۳-۲- تبیین نحوه دلالت معانی بر مخلوقات.....
۲۲۷	۳-۲-۳-۳- تحلیل گزاره‌های مشتمل بر صفات خداوند و مخلوقات.....
۲۲۹	۳-۲-۳-۴- آنالوژی کارآمد در تبیین صفات خداوند.....
۲۳۰	۳-۲-۳-۴-۱- آنالوژی اسنادی.....
۲۳۰	۳-۲-۳-۴-۱-۱- اشکالات آنالوژی اسنادی.....
۲۳۲	۳-۲-۳-۴-۲- آنالوژی تناسبی.....
۲۳۹	۳-۲-۳-۴-۱-۲- اشکالات آنالوژی تناسبی.....
	بخش چهارم: بررسی تطبیقی شناخت صفات خداوند از دیدگاه ابن‌سینا و توماس
۲۵۰	آکوئینی.....

فصل اول: دیدگاه کلی الهیاتی ابن سینا و توماس آکوئینی	۲۵۱
۱-۱- شناخت خداوند.....	۲۵۲
۲-۱- عدم توقیفیت صفات خداوند.....	۲۵۴
فصل دوم: بررسی صفات با رویکرد وجودشناختی.....	۲۵۶
۱-۲- اصالت وجود.....	۲۵۷
۲-۲- بساطت خداوند.....	۲۵۹
۳-۲- تشکیک وجود.....	۲۵۹
۴-۲- اشتراک معنوی وجود.....	۲۶۱
۵-۲- تقسیم صفات.....	۲۶۱
۱-۵-۲- صفات اضافی.....	۲۶۲
۲-۵-۲- صفات مختص ذات خداوند.....	۲۶۴
۳-۵-۲- صفات سلبی.....	۲۶۵
۴-۵-۲- نتیجه تقسیم صفات.....	۲۶۵
۶-۲- اتحاد مصداقی صفات با ذات و با یکدیگر.....	۲۶۷
فصل سوم: بررسی صفات با رویکرد معناشناختی.....	۲۷۰
۱-۳- نفی تشبیه و تنزیه.....	۲۷۰
۲-۳- تعریف صفات.....	۲۷۵
۳-۳- ارتباط مترادف صفات با آنالوژی.....	۲۷۸
نتیجه گیری.....	۲۸۴
فهرست منابع.....	۲۸۷
منابع فارسی.....	۲۸۷
منابع عربی.....	۲۹۲

مقدمه

تبیین موضوع تحقیق

موضوع این رساله با عنوان شناخت صفات خداوند از دیدگاه ابن سینا و توماس آکوئینی به بیان آراء این دو فیلسوف بزرگ اسلامی و جهان مسیحیت می‌پردازد که نظریات آنها در میان هم‌عصران خود از برجستگی ویژه‌ای برخوردار است. دیدگاه این دو اندیشمند در باب مباحث عمومی صفات با دو رویکرد وجودشناختی و معناشناختی بررسی می‌گردد و مبانی فلسفی برای استدلال بر تقسیم صفات، عینیت صفات با ذات و مترادف صفات، عبارتند از: اصالت و تشکیک وجود، بساطت خداوند؛ در رویکرد وجودشناختی تبیین می‌گردد و در رویکرد معناشناختی، آنالوژی که نظریه ویژه آکویناس است، تبیین نحوه دلالت معانی بر مخلوقات و بر خداوند، انواع آنالوژی و اشکالات آنها و مباحثی پیرامون معلوم تصویری و تصدیقی از دیدگاه ابن سینا که متشکل از توضیح در باب لفظ وجود و صفات خداوند تحت این عنوان که این الفاظ ذیل کدام دسته از الفاظ مشترک معنوی و مشترک لفظی و مشکک یا متواطی واقع می‌شوند و نیز این که استدلال بر تساوق صفات با یکدیگر و برهان بر مترادف صفات مبتنی بر کدام برهان است (برهان لم یا إن) و حمل صفات ذاتی خداوند بر او چه نوع حملی است، پیگیری می‌گردد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

با توجه به پیشرفت روزافزون اندیشه‌های فلسفی در جهان و به ویژه در غرب، و گرایش اندیشه فیلسوفان غربی به فلسفه دین و الهیات، و نیز از آنجا که فلسفه اسلامی از غنای بسیار در طول قرون گذشته برخوردار است و همچنین نیاز انسان به شناخت خداوند به نحوی که او را از اندیشه تعطیل و انسان‌وارانگاری صفات خداوند مصون دارد، پرداختن به مباحث الهیات و به

خصوص مسأله خداوند، امری ضروری و اجتناب ناپذیر است؛ از این رو برای ارائه و تحلیل هرچه بیشتر افکار فیلسوفان مسلمان که آراء آنها کمتر به نحو فلسفی - منطقی به جهان اندیشه عرضه شده است، این مهم ایجاب می کند تا در عصری که اهتمام به تبیین اندیشه‌ها دارد، اندیشه یکی از بزرگترین و تأثیرگذارترین فیلسوفان اسلامی که کمتر با رویکرد منطقی به بیان دیدگاه او پرداخته اند، بررسی گردد تا از این رهگذر به تدریج بتوان با منطق که ابزار مصونیت فکر از خطاست از زاویه و منظری دیگر به تحلیل افکار ابن سینا پرداخت. البته این رساله ادعای آن را ندارد که بدون خطا به این مهم مبادرت ورزیده است لیکن گامی هرچند کوچک در این مسیر نهاده است چراکه با بررسی آثار فلسفی و منطقی ابن سینا، این بزرگ مرد اندیشه، می توان اثبات کرد که در میان هیاهوی تبلیغاتی آنها که مدعی اند شرق، فلسفه خویش را وامدار غرب است، اندیشه ابن سینا در مقایسه با اندیشه برخی فیلسوفان غرب از غنای بیشتری برخوردار است به نحوی که به اعتراف برخی اگر فلسفه ابن سینا وارد اروپا نمی شد معلوم نبود که اکنون اروپا به چه مرحله‌ای از رشد می رسد. از این رو بازنگری در افکار ابن سینا و تطبیق آراء او با پیروانش در قرون وسطی و عصر حاضر از اهمیت بسیاری برخوردار است.

سوالات تحقیق

۱. آیا می توان آراء ابن سینا را به دو رویکرد وجودشناختی و معناشناختی نظیر آنچه که در آراء آکویناس وجود دارد، تقسیم نمود؟
۲. آیا برهان شبه لم همان برهان از طریق ملازمات عامه است؟
۳. آیا ادعای ابن سینا مبنی بر این که برهان صدیقین به تعریف صفات می پردازد قابل اثبات است؟
۴. آیا رابطه‌ای میان برهان صدیقین، برهان شبه لم و مترادف صفات وجود دارد؟
۵. آیا این ادعای ابن سینا که صفات خداوند مترادف اند قابل اثبات است؟
۶. آیا رابطه‌ای میان مباحث وجودشناختی آکویناس و بحث معناشناختی او یعنی آنالوژی وجود دارد؟

فرضیه‌های تحقیق

۱. برهان صدیقین ابن سینا با مصداق وجود به اثبات ذات خداوند می‌پردازد و از طریق همین برهان می‌توان به تعریف صفات پرداخت.
۲. میان برهان صدیقین و مترادف صفات ارتباط مستقیم وجود دارد و مترادف صفات قابل اثبات است.
۳. می‌توان با رویکرد معناشناختی مبتنی بر مسائل منطقی به تبیین صفات خداوند پرداخت.
۴. آموزه آنالوژی آکویناس در تبیین صفات خداوند کارآمدی لازم را ندارد.

روش تحقیق

روش تحقیق در این رساله به صورت کتابخانه‌ای بوده است که در این راستا از کتاب‌های فارسی، عربی و لاتین و مقالات لاتین مأخوذ از سایت‌های اینترنتی بهره‌جسته است. این نکته نیز قابل ذکر است که در تدوین این پایان‌نامه محدودیت‌هایی نیز از قبیل در دسترس نبودن برخی کتاب‌های انگلیسی و نیز کمبود آثاری که به تحلیل شناخت صفات خداوند از دیدگاه ابن سینا از منظر منطقی پرداخته باشند وجود داشت و نگارنده با تتبع در آثار ابن سینا به تحلیل منطقی گزاره‌های الهیاتی پرداخت. این رساله مدعی نیست که به حد کمال، شناخت خداوند از دیدگاه ابن سینا را بررسی کرده است لیکن در حد بضاعت خود به این مهم پرداخته است.

پیشینه تحقیق

این گزاره که دشواری و دلمشغولی انسان درباره تصور خداوند بوده است نه تصدیق او، نشان از این دارد که انسان از آغاز پیدایش تاکنون همواره تلاش فکری و عملی نموده تا برای کاستی‌ها و وابستگی‌های خود مأمنی مستقل و غیر وابسته بیابد، این خواسته طبیعی فطری از موجودی محاط برای شناخت موجودی محیط اصلی‌ترین عامل شکل‌گیری تصورات مختلف و گهگاه متناقض را درباره خداوند رقم زده است، برخی او را نمادی جسمانی و برخی او را ذاتی مجرد دانسته‌اند. دیدگاه‌های تشبیه، تنزیه و تعطیل درباره ذات و صفات الهی که هر یک مدعیان صاحب نامی دارد، روایت حکایت تلاش مستمر فیلسوفان و متکلمان برای ارائه تصویری از ذات و صفات باری تعالی است. به هر روی چنان‌که پیداست پیشینه شناخت ذات و صفات در میان عالم و

عامی عمری به درازای اندیشه بشری دارد و بر همین اساس کتاب‌ها، رسائل و مقالاتی که درباره ذات و صفات الهی نوشته شده است بدون هیچ تردیدی با هیچ مسأله یا موضوع دیگری قابل مقایسه نیست، سزاوار یادآوری است که فیلسوفان اسلامی هرچند در آثار متعدد خود بحث ذات و صفات الهی را مطرح کرده‌اند لیکن به دلیل اهمیت موضوع به‌طور غالب کتاب و رساله‌ای مستقل تحت عنوان مبدأ و معاد تألیف کرده‌اند و در تفکر غرب نیز افرادی مانند دانس اسکاتوس و آکویناس به تبیین صفات خداوند پرداخته‌اند. و تبیین دیدگاه معناشناختی آکویناس در باب صفات خداوند توسط اندیشمندانی چون دیوید بورل، کاجتان، برایان دیویس صورت گرفته است، لیکن آنچه پژوهش حاضر در پی آن است تحلیل و تطبیق معناشناختی و وجودشناختی دیدگاه ابن‌سینا و آکویناس در باب شناخت صفات خداوند است.

بخش اول
کلیات

فصل اول

آشنایی با ابن سینا

۱-۱- زندگینامه ابن سینا

ابن سینا دانشمندی که در اذهان بیش از آنکه به یک فیلسوف مشهور باشد او را با نام پزشک می شناسند، لیکن از آنجا که این دانشمند بزرگ بر بسیاری از علوم تجربی و عقلی تبحر دارد، به عنوان یکی از بزرگترین فیلسوفان مشائی در جهان علم و اندیشه نامبردار است. بر اساس گزارشی که به روایت ابن سینا و به تقریر شاگردش جوزجانی در کتاب‌های تاریخی نقل شده است^۱ وی متولد ۳۷۰ هجری قمری در قریه افشنه است، مادرش اهل افشنه و پدرش اهل بلخ، دارای مذهب اسماعیلیه و در ایام "نوح بن منصور" متولی امور دیوانی در شهر بخارا بوده است، پدر وی رسائل اخوان الصفا را مطالعه می کرد و ابن سینا نیز به مطالعه آثار اخوان الصفا پرداخت لیکن از تعالیم او پیروی نکرد. او در ده سالگی موفق به یادگیری قرآن می گردد. فقه را از اسماعیل زاهدی، و فلسفه و منطق را از ابو عبدالله ناتلی می آموزد. در واقع او ظواهر منطق را از ناتلی آموخته و سپس به خواندن هندسه می پردازد. پس از اطلاع یافتن از علوم طبیعی و الهی به فن طب اشتغال ورزیده و از بهترین پزشکان می گردد. وی همه این علوم را تا شانزده سالگی به اتمام می رساند. سپس به علم

---

۱. ر.ک. ظهیرالدین ابوالحسن علی بن ابی القاسم زید البیهقی، تاریخ الحکما المسمی به درة الاخبار و لمعة الانوار، ترجمه تتمه صوان الحکمة، تصحیح محمد شفیع، (لاهور: [بی نا]، ۱۳۵۰ه)، ص ۳۴-۴۶؛ همو، تاریخ حکماء الاسلام، تقدیم و تحقیق ممدوح حسن محمد، ([بی جا]: مکتبة الثقافة الدینیة، ۱۴۱۷ه. ۱۹۹۶م.)، ص ۶۵-۸۱؛ ابن ابی اصیبعه، عیون الانباء فی طبقات الاطباء، شرح و تحقیق نزار رضا، (بیروت: دار مکتبه الحیاه، [بی تا])، ج ۳-۱، ص ۴۳۷-۴۵۹؛ تاریخ الحکماء قفطی، ترجمه بهین دارائی، چاپ دوم، (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۱)، ص ۵۵۵-۵۷۰.

الهی بازگشته و مابعدالطبیعه را مورد دقت و پژوهش قرار می‌دهد و با این که کتاب مابعدالطبیعه ارسطو را چهل بار می‌خواند از آن چیزی نمی‌فهمد و با خود می‌گوید: "این کتابی است که راهی به فهم آن نیست". در این میان روزی در بازار وراقین قدم می‌زند که دلالی را می‌بیند. دلال در حالی که کتابی در دست دارد از او تقاضای خریدن آن را می‌کند. اما از آن جا که ابن‌سینا کتاب مابعدالطبیعه را بسیار مطالعه کرده بود و گمان می‌کرد آن را متوجه نمی‌شود، از خریدن آن کتاب امتناع می‌ورزد اما دلال همچنان اصرار می‌کند و آن را با قیمت ارزان سه درهم عرضه نموده و اظهار نیازمندی به پول آن را می‌کند. ابن‌سینا می‌گوید آن را خریدم، کتابی از مؤلفات ابی‌نصر فارابی در مورد اغراض کتاب مابعدالطبیعه بود. به خانه برگشته و آن را مطالعه نمودم، و توسط آن، به مسائل کتاب مابعدالطبیعه پی بردم زیرا کتاب مابعدالطبیعه را حفظ بودم. پس از این واقعه به شکرانه آن، به فقرا و مستحقین صدقه دادم.

وی در سن هجده سالگی به معالجه امیر نوح بن منصور سامانی نائل می‌آید و با اجازه امیر از کتابخانه دربار استفاده می‌کند. به اعتراف خود ابن‌سینا پس از شانزده سالگی چیزی بر علم او افزوده نشده و فقط علمی که پیش از این آموخته بود را تثبیت کرده است.

شیخ زندگی خویش را در مهاجرت به شهرهای گوناگون، تصنیف کتب مختلف و انجام پست وزارت سپری نمود اما هیچ‌گاه از مطالعه باز نماند. ابو‌عبید جوزجانی می‌گوید: "از عجایب احوال "شیخ" آن که من بیست و پنج سال در خدمت او بودم، هرگز ندیدم که چون کتاب جدیدی به نظر او درآید، آن را به ترتیب مطالعه نماید، بلکه تفحص مواضع مشکله آن کتاب نمودی، تا ببیند که مصنف در آن موضع چه گفته".

این مرد بزرگ بالاخره زمانی که در رکاب علاءالدوله بود، سخت بیمار شد و برخی غلامان از فرصت استفاده کرده، مقداری افیون داخل داروی او ریختند. شیخ وقتی به همدان رسید از معالجه خویش ناامید گشت و گفت: "مدبر بدن من، از تدبیر فروماند! اکنون معالجه بی‌فایده است!" و در سن ۵۸ سالگی در سال ۴۲۸ ه. در همدان درگذشت.

۱-۲- آثار ابن سینا

برخی تعداد کتاب‌ها و رساله‌های منسوب به ابن سینا را ۲۷۶ اثر^۱ و عده‌ای تعداد آنها را ۲۵۰ عدد ذکر کرده‌اند.^۲ در کتاب فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا نوشته‌های اصیل ابن سینا به تعداد ۱۳۱ اثر و نوشته‌های منسوب به او به تعداد ۱۱۱ اثر مورد بررسی قرار می‌گیرد.^۳ بیشتر آثار او به عربی نگاشته شده‌اند.

آثاری که مشتمل بر افکار فلسفی ابن سینا هستند^۴ عبارتند از:

الشفاء؛ این کتاب مفصل‌ترین اثر فلسفی ابن سینا و چون دایره‌المعارفی مشتمل بر چهار قسمت است: منطق، ریاضی، طبیعی و الاهی.

النجاه؛ این کتاب خلاصه کتاب شفاء است که مشتمل بر همان بخش‌های منطقی، ریاضی، طبیعی و الاهی می‌باشد. بیش از نیمی از مباحث این کتاب به خداشناسی اختصاص دارد. الاشارات و التنبيهات؛ این اثر در پایان حیات ابن سینا نگاشته شده و نمایانگر آخرین دیدگاه‌های وی می‌باشد و به منطق، ریاضی، فلسفه و عرفان می‌پردازد.

المبدأ و المعاد؛ ابن سینا با نگرشی که به مابعدالطبیعه و طبیعات دارد، سه مقاله این کتاب را درباره واجب‌الوجود، توحید و صفات آن، ترتیب و چگونگی فیض وجود از موجود نخستین تا آخرین موجود و در نهایت خلود نفس و شقاوت و سعادت اخروی آن را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

التعلیقات؛ این کتاب مشتمل است بر مباحث منطق، ریاضی، طبیعی و الاهی و تعلیقات ابن سینا بر آثار فلسفی پیشینیان و آثار خود او و گاهی پاسخ به پرسش‌هایی است که از او پرسیده شده‌است.

۱. غ. د. رخشان، بوعلی سینا کیست؟، (تهران: پدیده، [بی تا])، ص ۱۷.

۲. حمید عیدی، نقد عقاید: بررسی نظرات انتقادی ابوالبرکات بغدادی بر آراء و عقاید فلسفی شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا، (خرم‌آباد: افلاک، ۱۳۸۰)، ص ۳۵.

۳. یحیی مهدوی، فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا، (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۳۳)؛ محمدرضا شیخ‌الاسلامی، سعید شریفی، ابن سینا، ویراسته قربان ولیی، (تهران: مؤسسه کتاب همراه، ۱۳۸۰)، ص ۶۹.

۴. یارعلی کرد فیروز رجایی، نوآوری‌های فلسفه اسلامی: در قلمرو مابعدالطبیعه به روایت ابن سینا، (قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶)، ص ۹۷-۱۰۰؛ حسین نصر، سه حکیم مسلمان، ترجمه احمد آرام، (تبریز: کتابفروشی سروش با همکاری مؤسسه انتشارات فرانکلین، ۱۳۴۵ ه.ش)، ص ۳۱-۳۴.

المباحثات؛ این اثر مانند التعليقات به موضوعات گوناگونی می‌پردازد که از جمله آنها مباحث الهیات است و بر اثر گفتگو میان او و برخی شاگردانش پدید آمده‌است. عیون‌الحکمه؛ این کتاب، مباحث اصلی منطق، الهیات و طبیعیات را خلاصه و فشرده بحث می‌کند.

دانشنامه علایی؛ به نظر می‌رسد پس از بنیان‌گذاری فلسفه اسلامی این کتاب، اولین اثری است که به زبان فارسی نگاشته شده‌است. این کتاب مباحث منطق، ریاضی، طبیعی و الهی را بررسی می‌کند.

الانصاف؛ به گفته ابن سینا این کتاب مشتمل بر حدود ۲۸ هزار مسأله است که در حمله مسعود غزنوی به اصفهان به تاراج رفته است و ابن سینا موفق به نگارش دوباره آن نشده‌است. بعدها عبدالرحمان بدوی پاره‌هایی از این کتاب را می‌یابد و در اثر خود با نام ارسطو عندالعرب منتشر می‌سازد.

رسالة فی اقسام العلوم العقلیه؛ در این رساله فلسفه را به فلسفه نظری و عملی تقسیم می‌کند و به طور خلاصه تعریفی از آنها ارائه و به موضوعات و مسائل آنها اشاره می‌کند.

۱۱- رسالة‌الحدود؛ این رساله به تعریف مفاهیم و اصطلاحات فلسفی می‌پردازد.

ابن سینا افزون بر آثار فوق از فلسفه مشرقی در مقدمه کتاب منطق مشرقین سخن به میان می‌آورد که آن را حکمتی الهی می‌داند و یافته‌های خود را در این کتاب متفاوت با سایر آثارش در حکمت مشائی بر می‌شمارد که متأسفانه کتاب فلسفه مشرقین مفقود شده و در دسترس نمی‌باشد.

۱-۳- منابع اندیشه ابن سینا

نویسنده کتاب نوآوری‌های فلسفه اسلامی^۱ آثار تأثیر گذار بر اندیشه ابن سینا را به پنج دسته تقسیم می‌کند که عبارتند از:

آثار یونانی و اسکندرانی و شارحان آثار ارسطو: ابن سینا تألیفات ارسطو، اقلیدوس، بطلمیوس،

---

۱. یارعلی کرد فیروز رجایی، نوآوری‌های فلسفه اسلامی، ص ۱۰۰-۱۰۳.